

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-07>

УДК 7.03'06+069](477.54-25):355.4-042.3(470-651.1:477-651.2)''2022/2023''

Ольга Вовк

кандидатка історичних наук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: o.i.vovk@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>

«МИ БУДЕМО ОБГОВОРЮВАТИ МАЙБУТНЄ ТА МРІЯТИ РАЗОМ»: КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ТА МУЗЕЄФІКАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ХАРКОВА В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті описано досвід харківських митців (як професіоналів, так і аматорів), які продовжували і продовжують жити і творити у прифронтовому Харкові після 24 лютого 2022 р. Також було звернено увагу на кілька заходів, які фізично відбулися повністю або частково за межами Харкова, але за поставленими цілями та завданнями були спрямовані на презентацію цього мегаполісу, а їхні організатори та цільова аудиторія мали до міста безпосередній стосунок. Показано, що в місті у цей час продовжувалося створення зразків образотворчого мистецтва, виконувалися музичні твори, відбувалися прем'єри театральних постановок. З творчими ініціативами виступали як окремі митці, так і колективи, а також

Як цитувати: Вовк, О. «Ми будемо обговорювати майбутнє та мріяти разом»: культурно-мистецьке життя та музеєфікація міського простору Харкова в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 62, 2022, с. 160-180. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-07>.

How to cite: Vovk, O. "We Will Discuss the Future and Dream Together": Cultural and Artistic Life and the Museumification of Urban Space in Wartime Kharkiv. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 62, 2022, pp. 160-180. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-07>. (In Ukrainian)

проводилися мистецькі фестивалі. Продемонстровано, що мистецькі практики впливали на життя мегаполісу і ставали однією з форм фіксації пам'яті про воєнні події. Також вказано на те, що заняття творчістю в умовах повсякчасної воєнної небезпеки мало для учасників психотерапевтичний ефект, давало їм можливість пережити травмуючу ситуацію і підтримати моральний дух. Митці відображали у своїх творах воєнні події, безпосередніми свідками яких були, а також подекуди використовували породжені війною матеріальні об'єкти (як-от уламки снарядів) для створення нових художніх артефактів — зразків «траншейного мистецтва». Важливим стало те, що акти творчості відбувалися в знакових та впізнаваних міських локаціях: на станціях метрополітену, біля понівечених пам'яток історії та архітектури. Досліджено, яку роль культурно-мистецькі практики відіграли у процесі музеєфікації міського простору Харкова в умовах повномасштабної війни. Показано, що вже в перші місяці війни митці почали замислюватися про те, що їхні творчі практики увійдуть до майбутніх музейних експозицій, а також сприятимуть появі нових «місць пам'яті» в міському просторі Харкова.

Ключові слова: Харків, культура, мистецтво, музеєфікація, воєнні дії.

Ранок 24 лютого 2022 р. став поворотною віхою в новітній історії України. З початком повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України Харків одним з перших потрапив під приціл і наступні більш ніж пів року зазнавав руйнівних ударів майже щодня. В цих тривожних умовах люди знаходили час та можливість для занять мистецтвом, і, як би це не дивно звучало, таке явище стало до певної міри закономірним для мирних мешканців, які зненацька опинилися в екстремальних умовах. Адже в умовах катастроф консолідуюча та компенсаторна функції культурних і ритуальних практик стають особливо затребуваними (Rachkov 2021). За свідченням мистецтвознавця Ірфана Хошича, який ще підлітком став свідком боснійської війни 1992–1995 рр. і пережив облогу Сараєва, «у період складних життєвих обставин культурні події сприймалися як засіб підвищення морального духу і каталізатор опору» (пер. з англ.)¹ (Ношіс 2019).

---

¹ Тут і далі, якщо не вказано інше, всі переклади належать авторці статті.

Психологи уже давно встановили, що мистецтво й арт-терапія відіграють значну роль у наданні підтримки окремим особам, сім'ям і співтовариствам у процесі подолання переживань, пов'язаних з військовими конфліктами і політичним насильством (Kalmanowitz, Lloyd 2005). Водночас мистецькі твори, що з'являються в умовах збройного конфлікту, стають документальними свідченнями подій, явищ та процесів, які розгортаються на очах в автора. Український ілюстратор Данило Галико описав це так: «Ілюстрація — свого роду спосіб зануритись у реальність, щоби потім із неї вийти, а сам процес малювання відволікає від переживань, але водночас відображає те, через що ці переживання виникають» (Vilousenko 2022). Лівійська художниця Тева Барноса висловила ще більш категорично: «Я вважаю, що війна, яка не задокументована ні художньо, ні культурно, буде ніби відторгнута або забута світом. (...) Це воля до виживання і творчості, і це (...) спосіб залишатися при здоровому глузді» (пер. з англ.) (Barnosa 2020). Отже, заняття мистецтвом у часи війни водночас є і способом проживання травматичного сьогодення, і способом фіксації пам'яті про нього на фізичному та емоційному рівнях.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб описати досвід харківських митців (як професіоналів, так і аматорів), які творили в Харкові після 24 лютого 2022 р., простежити, у який спосіб ці практики впливали на буття мегаполісу та його мешканців, показати, яку роль вони відіграють у процесі музеєфікації міського простору Харкова в умовах повномасштабної війни. У статті проаналізовано події, що відбувалися в Харкові до початку жовтня 2022 р.

Мистецькі виступи у воєнному Харкові спостерігалися уже в перші дні війни. Зокрема 5 березня (на десятий день російського вторгнення) в місцевих новинах з'явився сюжет про те, що скрипалька Віра Литовченко в бомбосховищі грала для харків'ян, які разом з нею ховалися там від бомбардувань. Причому вона виконувала не лише класичні твори, але і власну композицію — пісню, яку присвятила своїй сім'ї, що перебувала в той час під Києвом (Barkov 2022).

Від кінця березня віолончеліст Денис Карачевцев розпочав серію виступів біля будівель Харкова, які зазнали руйнації внаслідок воєнних

дій. 21 березня він виконав Гімн України на тлі корпусу Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського, а пізніше виступав з класичними творами біля школи № 134, будівлі обласного управління МВС, корпусів економічного факультету та навчально-наукового інституту державного управління Каразінського університету тощо. Своїм перформансом музикант прагнув привернути увагу до потреб і проблем прифронтового міста: «Я віолончеліст і я харків'янин. Я щиро люблю та шаную своє місто, що зараз героїчно переживає війну. Вірю, що ми можемо допомогти, і коли настане мир, ми відбудуємо наше місто і нашу країну. Я запускаю свій проєкт на вулицях Харкова для збору коштів на гуманітарну допомогу постраждалим та відновлення архітектури міста. Відбудуємо місто разом!» (U Kharkovi violonchelist).

Виступи Дениса Карачевцева багато в чому повторили досвід віолончеліста Сараєвського оперного оркестру Ведрана Смаїловича, який у 1992 р. протягом 22 днів виконував музичні твори на вулицях столиці Боснії і Герцеговини під прицілом снайперів. Його фотографія на руїнах Вечниці (ратуші) облетіла весь світ і дала змогу привернути більшу увагу світової спільноти до подій боснійської війни (Vedran Smailovic).

У березні–квітні в Харкові відбулися кілька масштабних музичних проєктів. Колектив Харківського національного академічного театру опери та балету імені М. В. Лисенка провів у Харківському метрополітені серію концертів «Схід Опера — місту-герою Харкову». Ансамбль з числа музикантів, які залишилися в місті, а також соліст опери, заслужений артист України Володимир Козлов виконували для харків'ян інструментальні твори українських і зарубіжних композиторів, арії з усесвітньо відомих опер, українські романси, урочисту пісню «Молитва за Україну», яку ще називають «духовним гімном України». Організатори концертів відзначали, що такі заходи приносять задоволення не лише слухачам, а й артистам, і наголошували на тому, що вони вселяють людям віру в краще майбутнє: «Ворог не припиняє обстрілювати місто ні вдень ні вночі. Люди скучили за своїм звичайним життям. Мирна музика, яка звучить сьогодні тут,

приносить втіху харків'янам та зміцнює надію на майбутнє. Ми разом! Україна переможе!» (KhNATOB / SKhID OPERA).

Навесні 2022 р. мав відбутися міжнародний музичний фестиваль KharkivMusicFest, куди були запрошені відомі музиканти з Франції, Італії, Німеччини. Через початок повномасштабної війни їх візит до Харкова було скасовано, однак фестиваль все ж відбувся під гаслом «Концерт поміж вибухів». Анонсуючи відкриття фестивалю, його організатори зазначали: «Не дивлячись на важкі для нашого міста часи, під вибухами та гулом канонад, KharkivMusicFest залишається з харків'янами. У зруйнованому бомбами та снарядами, але незламному Харкові класична музика все ж звучатиме» (Kharkiv Music Fest 2022a). Відкриття фестивалю відбулося на одній зі станцій Харківського метрополітену, причому його слухачами стали не лише люди, які на той час постійно мешкали в підземці, але й харків'яни, що спеціально прийшли на відкриття фестивалю (Velickij 2022). В рамках фестивалю були також організовані концерти для пацієнтів та персоналу низки медичних закладів Харкова. Відвідувачі концертів зауважували, що подібні заходи — «це одне з того нечисленного, що зараз тішить у сумні часи», «ковток миру» (Kharkiv Music Fest 2022b; Velickij 2022).

Водночас у Харкові приділяли увагу не лише класичній, але й сучасній музиці. Наприклад, 14 травня в ЄрміловЦентрі ХНУ імені В. Н. Каразіна відбувся рок-фестиваль «Музика опору», учасниками якого стали музиканти, що на той час служили в територіальній обороні або були волонтерами. Виступили гурти «Танок на майдані Конго», «Жадан і Собаки», «Нумер 482», «Калекція», «Лютий квітень», «Село і люди», «Транс-формер», а також Святослав Вакарчук, Сергій Василюк («Тінь Сонця»), «Папа Карло» та Яна Заварзіна, Іван Сенін, Олег Каданов і Стас Кононов. Святослав Вакарчук виконав нову пісню «Місто Марії», присвячену Маріуполю та його захисникам. Організатор фестивалю, відомий літератор і громадський діяч Сергій Жадан, зазначив: «Після нашої перемоги обов'язково повторимо на стадіоні “Металіст”. Харків звучить і бореться. Наш опір і наша сила прискорюють перемогу України» (Rok-festyval' «Muzyka oporu»).

Після початку повномасштабної війни частина мешканців Харкова перебралася до метро: хтось жив тут постійно, хтось приходив тільки ночувати. Наприкінці березня 2022 р. в підземці мешкало близько 15 тисяч осіб (Anastasyia 2022). Гостро поставала необхідність не лише їх забезпечення питною водою, продуктами харчування, засобами гігієни, але й збереження їхнього психологічного благополуччя. Особливо це стосувалося дітей. Педагогиня Олена Долгопол, учасниця проекту «Спільно. Точки зустрічі» за підтримки UNICEF в Україні, яка на волонтерських засадах проводила заняття з дітьми, згадує: «Ніколи не забуду, як уперше побачила тих діточок на станції метро “23 Серпня”! Вони були перелякані, похмурі, перебування в незвичних і тривожних умовах давалося взнаки» (Miroshnikova 2022). Тож педагогам і психологам необхідно було не лише проводити заняття з розвитку, а насамперед «відвертати дітей від того мороку, який їх оточував» (Miroshnikova 2022). Багато уваги приділялося арт-методам: малюванню, ліпленню з пластиліну, виготовленню поробок, співам, пальчиковому театру тощо. Актори Харківського театру ляльок давали для дітей вистави (Aktory teatru lial'ok). З дитячих малюнків і аплікацій влаштовували імпровізовані виставки, які розміщували там же, на станціях метро.

Особливу увагу привертає ініціатива, яку реалізували педагоги дитячої художньої студії «Aza Nizi Maza», які з 29 березня організували на станції метро «Історичний музей» систематичні заняття з малювання. Станція перетворилась на велику мистецьку майстерню і водночас — на виставкову залу. На колонах протягом весни розмістили дитячі малюнки, створені в рамках кількох проектів. Спершу діти зобразили чотири фігури «героїв нашого часу»: Воїна, Медикині, Волонтера, а також Матері з Дітьми як уособлення символічного погляду в майбутнє України, яка народжується, росте, є і буде. Також було заплановано зобразити фігуру Комунальника, який прибирає місто від бруду та уламків ворожих снарядів, але з якихось причин ця ідея не знайшла свого втілення (Merenkova 2022). Пізніше додалися інші твори: співоча пташка на дереві з плодами; жінка, що чепурить і облаштовує свій пошкоджений будинок; підліток,

який малює портрет матері; дерево, що розквітло на тлі зруйнованих багатоповерхівок і над яким парить янгол; дівчинка з повітряними кульками, що стоїть біля палаючої купи кубиків, що скидаються одночасно і на іграшки, і на будинки; янгол, що обіймає й оберігає небо і землю тощо. Вагоме місце в колористиці цих малюнків займають жовтий і блакитний кольори. Також кілька колон відвели під колажі з дитячих малюнків, виконаних у рамках плакатного щоденника «Що я бачу», який був започаткований у 2014–2015 рр. (після початку бойових дій на Донбасі) і ведеться донині. Варто зауважити, що збереження таких артефактів важливе не лише з естетичного, але і з історичного та навіть юридичного погляду. Відомі прецеденти, коли дитячі малюнки ставали доказами в судових справах, а сучасні фахівці обґрунтовують їхню важливість як цінних історичних джерел (Hodgson 2021).

Уже восени, в рамках літературного фестивалю «П'ятий Харків»² (тривав 23–25 вересня), було організовано виставку дитячих робіт у студії «Aza Nizi Maza» (Babina 2022). Тоді ж стіни станції метро «Історичний музей» прикрасили малюнки дітей-відвідувачів цієї студії, присвячені темі «Моє місто». На цих малюнках зображені Держпром і Дзеркальний струмінь, Південний вокзал, пам'ятники Незалежності України, Засновникам Харкова («Козаку Харку») й кошовому отаманові Іванові Сірку, Покровський, Благовіщенський і Успенський собори, сад Шевченка і парк Горького, Саржин яр і сквер «Стрілка». Відображена також тема історії Харкова (портрет Григорія Сковороди на тлі будівлі Харківського колегіуму), а також науково-промисловий потенціал мегаполісу (телескоп, космічна станція та емблема холдингу «Хартрон», що розробляє системи управління для ракетно-космічної галузі). Харків зображений мирним, квітучим, процвітаючим українським містом. Символічно, що організатори фестивалю «П'ятий Харків» так описали його місію під час війни: «Це розмова про майбутнє міста, про мрію,

---

² Крім виставки малюнків, в рамках фестивалю «П'ятий Харків» також відбулися дискусії сучасних українських публічних інтелектуалів, читання поезій, виступи музичних гуртів «ТЕЛЬНЮК: сестри», «Kozak System», «Ukie'z», «Жадан і Собаки» та показ вистави «Я норм» (Riazantseva 2022).

про бажання та бачення. Нам здається, що варто говорити про майбутнє саме в ситуації кардинальних культурних та ментальних зрушень, які переживає Україна сьогодні» (P'iatyj Kharkiv).

Варто зауважити, що на момент написання цієї статті виставка дитячих малюнків на станції метро «Історичний музей» залишалася чи не єдиною в Харкові діючою публічною художньою виставкою. І вже зараз лунають думки про те, що в майбутньому, можливо, ця експозиція стане місцем туристичного показу, а сама підземка може перетворитися на новий культурний простір й одночасно стане «місцем пам'яті». Хай там як, а війна та пов'язані з нею події залишають у просторі свої мітки, які набувають меморіального значення. Як розповідає засновник і керівник студії «Aza Nizi Maza» Микола Коломієць: «Тут, на станціях, буває так, що ми випадково розливаємо фарбу. Вона затікає у пази на стиках мармурової плитки. Ці плями від фарби — позначки, до яких ми потім, після перемоги, будемо підходити. Дивитимемося на них, щоб переконатися: війна була не сном, а реальністю. Усе це відбувалося з нами» (Merenkova 2022).

Мистецькі об'єкти почали з'являтися і на вулицях Харкова. Це, зокрема, графіті одного з найбільш відомих у Харкові та в Україні майстрів стрит-арту Гамлета Зінківського. Починаючи з травня 2022 р. він створив понад 30 нових арт-об'єктів, які тематично відображають реалії сьогодення: «Українська вишиванка зараз — це маскувальна сітка», «Ключі сумують за своїми дверима», «Життя. Реальність нагадає мені фільм, який я не бачив», «Нестача спогадів нам не загрожує» тощо. В деяких випадках митець творчо осмислив сліди на асфальті від влучання касетних снарядів, заливши їх білою фарбою і доповнивши написами: «Ці квіти не забудеш», «Наша така квітка?» тощо (Ропомаренко 2022). Ці арт-об'єкти до певної міри є ремінісценцією меморіальних «троянд Сараєва» — слідів, які залишилися на асфальті внаслідок влучання мін під час боснійської війни 1992–1995 рр. і після її завершення були залиті червоним полімером (Војење Сарајевоке руђе).

Одним з найбільш відомих графіті став напис «Час чує нас», створений у травні 2022 р. на внутрішній стіні житлового будинку по вул. Свободи, що був зруйнований ударом ракети 14 березня. Влучність вислову,

його розташування в центрі Харкова, місце, що яскраво уособило трагізм та жорстокість війни, зробили це графіті популярною локацією для фотографування. Вже до осені напис разом з пошкодженим фасадом будівлі був закритий затінювальною сіткою. Передусім дався взнаки аварійний стан будівлі, яка потребує реконструкції і перебування поряд з якою стало надто небезпечним. Фактичне закриття доступу до графіті, вочевидь, мало ще одну причину — етичну, адже на фотозону перетворилося місце загибелі людей. Сам Гамлет Зінківський так сказав про це: «...Це той випадок, коли однієї смерті вже [надто багато]. І справа тут уже не в кількості людей — скільки загинуло. (...) З однією людиною, яка працювала тут в клубі... Я її знав...» («Kharkiv syl'nishuj za smert'»). З подібними почуттями стикався і вже згаданий вище віолончеліст Денис Карачевцев, який зауважив: «У кожного місця є своя атмосфера, і вона якось поєднується з тою атмосферою, що була до війни. Іноді буває доволі складно грати в таких місцях, де, я просто розумію та відчуваю, що там відбувалося дещо жахливе» (Radyj robytu kogysne...).

Як видно, категорії життя і смерті неминуче поєднуються та відбиваються у зразках мистецтва, створених у прифронтовому місті. Ще одним прикладом цієї тези є скульптури з уламків боєприпасів, які створює митець-аматор, зварювальник КП «Харківспецбуд» Володимир Кізілов. Подібні скульптури являють собою зразки так званого «траншейного мистецтва» — це предмети, які створили комбатанти, військовополонені або цивільні особи під час або внаслідок збройних конфліктів. Такі предмети ніби виступають як втілена матеріалізація відносин між об'єктом і творцем, народами, що воюють, між живими і мертвими (Saunders 2000). Зазвичай такі артефакти асоціюються з військовими конфліктами минулих епох: насамперед Першою та Другою світовими війнами. Однак, як показують дослідження, «траншейне мистецтво» за своєю складністю, розмаїтістю та емоційністю виступає невід'ємною частиною і сучасних військових конфліктів (Kobialka 2019).

Серед творів, які вже виконав Володимир Кізілов, — Малий Герб України, герб Харкова та зображення Дзеркального струменя (Герб

Ukrainy ta Kharkova). Автор так висловився про свою творчість: «Звісно, страшно, уламки настільки гострі, як лезо, і ти розумієш, буквально сантиметровий шматок може позбавити людину життя. Я намагався перетворити це на герб, щоб нагадати, що війна — це безумство» (Fedorkova 2022). На початку вересня інсталяції були поміщені до Музею миру, який відкрився на території однієї з харківських шкіл. Анонсовано, що після перемоги в місті буде відкрито Музей відродження Харкова, куди, вірогідно, потраплять і ці експонати (U Kharkovi vidkryly Muzej миру). Ще один варіант, над яким розмірковує автор, — це організація спеціальної виставки або аукціону, після якого виручені кошти будуть спрямовані на благодійність (Herb Ukrainy ta Kharkova).

Тематика війни знайшла своє втілення і в театральному мистецтві Харкова. Звичайно, розвиток цього виду мистецтва в умовах постійної небезпеки обстрілів був і залишається надзвичайно утрудненим. Водночас з початку повномасштабного військового вторгнення в Харкові вже відбулося кілька прем'єрних постановок. Зокрема 1 і 2 липня — прем'єра вистави «Я норм» (автор п'єси — Ніна Захоженко, режисер — Оксана Дмитрієва). З міркувань безпеки місце показу публічно не розголошували: про нього можна було дізнатися лише після реєстрації. Героями п'єси виступають троє підлітків, які під час війни опинилися в Бучі, що на Київщині. Глядачі мали змогу побачити, як молоді люди, в чіє життя нагло увірвалася війна, мріють про майбутнє і закохуються, про що вони розмовляють і листуються в чатах (Mesto dejstviya — Bucha). За словами режисерки: «В цій історії дуже багато любові. Дуже багато! І це любов до батьків, до своєї Батьківщини, до людей, які знаходяться в цей час поруч. Наш пароль: “Як ти?”, наша відповідь: “Норм, ми тримаємось”» (U Kharkovi prezentuvaly vystavu). Кошти, зібрані на показах, творча група планувала передати колегам-акторам з Херсонського театру ляльок, які опинилися під окупацією і залишилися без засобів для існування (Mesto dejstviya — Bucha).

24 вересня в Харківському будинку актора вперше від початку повномасштабної війни відбулася прем'єра: театр «057» презентував виставу «CODE_ua». Режисерка Олександра Блінкова так схарактеризувала зміст постановки: «Цей спектакль — це наша душа.

Ми так відчуваємо, що в кожному з нас п'ять понять, які складають ДНК українця: земля, любов, гідність, надія на майбутнє та воля. Ми своєю виставою хочемо звернути увагу глядача на те, що треба з'єднати ці п'ять понять в собі, і це може зробити такий міцний щит, який буде боронити нашу ідентичність і не дасть її загубити» (Solodovnik, Kryvko 2022). На відміну від «Я норм», цей показ залишився суто кулуарним: його змогли відвідати лише близькі знайомі акторів і режисера, які частково брали участь у підготовці спектаклю. На час написання статті театр «057» готував гастрольний тур з показом вистави «CODE_ua», а зібрані кошти планував спрямувати на допомогу Збройним Силам України (Solodovnik, Kryvko 2022).

Тим часом актори Харківського театру для дітей та юнацтва до кінця вересня дали вісім безкоштовних вистав. Покази відбувалися в безпечних місцях, таких як, наприклад, підземний паркінг торговельно-розважального центру «Nikolsky». Як зазначила адміністраторка театру Марина Мілованова: «Для нас це важливо тому, що місія театру — це дарувати малечі посмішки, ставати провідниками у чарівний світ казки та дива. Зараз, коли у нас немає можливості грати на сцені рідного театру, стає ще важливішим підтримувати наших маленьких глядачів. Нам дуже важливо, щоб кожна дитина мала змогу відволіктися від реалій сьогодення та хоч на мить повернутись у той веселий і гомінкий світ дитинства, який повинен бути» (Solodovnik 2022).

Говорячи про культурно-мистецькі події в Харкові воєнних часів, хотілося би назвати ще кілька заходів, які фізично відбувалися повністю або частково за межами Харкова. Однак за своїми цілями та завданнями вони були орієнтовані на самопрезентацію цього міста, а їхні організатори, учасники та відвідувачі мали безпосередній стосунок до Харкова.

Насамперед варто згадати акцію «Ніч музеїв», яку традиційно приурочують до Міжнародного дня музеїв. Через війну експозиції в музеях Харкова були зняті та частково евакуйовані (Interv'iu 4), обслуговування відвідувачів не відбувалося. В таких умовах організувати масовий музейний захід у традиційному форматі не виглядало можливим. Однак колектив Харківського літературного

музею 19 травня провів акцію в змішаному форматі. Різні частини програми відбулися в Харкові, Києві та Львові, а все дійство було поєднане телемостом. У програмі, крім літературознавчого диспуту та читання віршів сучасних поетів, були представлені концерт «Звуки слова» у виконанні піаністів Kharkiv Music Fest та допрем'єрний благодійний показ фільму «Що нам робити з цими будівлями» з подальшим обговоренням (Riazantseva 2022).

З 1 по 6 жовтня тривав міжнародний фестиваль документального та ігрового кіно Kharkiv MeetDocs. Він був заснований 2017 р., щоб висвітлювати культуру, проблеми й повсякденне життя регіонів сходу України, популяризувати українське кіно та розширювати його межі. Як зазначають організатори, після початку повномасштабної війни Україна опинилася в центрі уваги світу. Тож команда фестивалю поставила собі за мету працювати на благо культурної інтеграції України та її митців у світове культурне поле, говорити мовою кіномистецтва про важливі події в Україні. Також глядачам запропонували долучитися до збирання коштів на потреби розвідувального батальйону, воїни якого в період роботи фестивалю билися на харківському напрямку. Деякі фільми з фестивальної програми можна було переглянути в київському кінотеатрі «Жовтень», інші були доступні для перегляду онлайн. Крім того, було оголошено відбір відеоматеріалу, відзнятого після 24 лютого 2022 р. для збереження та показу в рамках програми «Щоденники війни». Важливо, що в маніфесті фестивалю його організатори задекларували: «Ми говоритимемо не лише про те, що вже сталося або стається зараз. Ми будемо обговорювати майбутнє та мріяти разом» (Kharkiv MeetDocs).

Отже, як бачимо, навіть у жорстоких воєнних умовах Харків підтримував та утверджував свій статус визначного культурного осередку. Влучно і яскраво про це в інтерв'ю висловилася директорка Харківського літературного музею Тетяна Пилипчук: «У нас тут бомби летять, але от під цей супровід якимось дуже яскраво несеться культурне життя. Чому так відбувається, як це відбувається? Очевидно, була потреба в тому, щоби це відбувалось. (...) ...І це теж, знаєте, це така дуже така харківська була специфіка, ну от тут щось таке дуже харківське,

коли ми всі могли зібратись і тут ішлося не тільки про музику, тут ішлося не тільки про мистецтво, тут ішлося про оту атмосферу любові, яка виникала між нами» (Interv'iu 4).

Надзвичайно важливо, що в місті під час війни не лише створюються зразки мистецтва, але й постає питання про їхнє збереження як елементів архівних та музейних колекцій, про майбутню музеєфікацію міського простору. Можна погодитися з Харізом Халіловичем та Адісом Еліасом Фейзичем, що твір мистецтва може стати музейним артефактом, який виконує функцію напівісторичної довідки. Він представляє як безпосереднє первинне джерело для розшифрування власної генези, так і посудину, у ньому пам'ять і біль інтерпретуються, візуалізуються та зберігаються. Тоді твір мистецтва стає «новим» місцем болю та новим досвідом, доступним для сторонніх і впізнаваним тими, хто втілює такі трансцендентні «місця» (Halilovich, Fejzić 2019).

Звичайно, цей стислий огляд навряд чи зможе передати всю палітру мистецьких ініціатив, реалізованих у прифронтовому Харкові, так само як і не передасть повною мірою почуття харків'ян, для яких були важливі не лише засоби для підтримання фізичного існування, але й шляхи реалізації естетичних потреб. Можна було би згадати ще чимало епізодів, які безпосередньо не пов'язані з мистецькими процесами, але яскраво ілюструють культурний потенціал Харкова. Це і тематичний ландшафтний дизайн клумб у місті на честь українських воїнів (Klumbu, posvyashhennye teroborone; V Har'kove sozdali klumbu), і презентації нових книжок з трансляціями з бомбосховищ, і відкриття книжкової крамниці на третій місяць війни (Padalko 2022), і багато інших виявів стилю життя місцевих мешканців, який не здатна була кардинально змінити навіть загроза фізичного знищення. В цілому ж можна засвідчити, що Харків вкотре довів, що він є одним з найпотужніших українських центрів культури і мистецтва, який плекає свої традиції і водночас з надією вдивляється у майбутнє.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Aktory teatru lial'ok zihraly u metro Kharkova dvi vystavy dlia ditej. *Suspil'ne Novyny*, 17 kvitnia 2022, suspilne.media/229511-aktori-lalkovogo-teatru-zigrali-u-metro-harkova-dvi-vistavi-dla-ditej. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

Актори театру ляльок зіграли у метро Харкова дві вистави для дітей. *Суспільне Новини*, 17 квітня 2022, suspilne.media/229511-aktori-lalkovogo-teatru-zigrali-u-metro-harkova-dvi-vistavi-dla-ditej. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Anastasyia. Kharkiv pid obstrilamy: iak mynaie zhyttia horodian u pidzemkakh. *Komentari Ukraina*, 23 bereznia 2022, kharkov.comments.ua/ua/news/war/2022/10799-harkiv-pid-obstrilami-yak-minaie-zhittya-gorodyan-u-pidzemkah.html. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

Анастасія. Харків під обстрілами: як минає життя городян у підземках. *Коментарі Україна*, 23 березня 2022, kharkov.comments.ua/ua/news/war/2022/10799-harkiv-pid-obstrilami-yak-minaie-zhittya-gorodyan-u-pidzemkah.html. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Babina, T. Na Festyvali «P'iatyj Kharkiv», scho prokhydyt' za initsiatyvoiu Tetiany Pylypchuk (LitMuzej) ta Serhyya Zhadana, vidkrylas' dyvovyzhna vystavka... *Facebook*, 24 veresnia 2022, www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0Mb8DTgdSwUyotP1K18hCqsrATPQra3GTQdiFs3kiy1xJ8qUivbxWrJGAJ437mWR4l&id=100023218066252. Data perehliadu: 10 veresnia 2022. (In Ukrainian)

Бабина, Т. На Фестивалі «П'ятий Харків», що проходить за ініціативою Тетяни Пилипчук (ЛітМузей) та Сергія Жадана, відкрилась дивовижна виставка... *Facebook*, 24 вересня 2022, www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0Mb8DTgdSwUyotP1K18hCqsrATPQra3GTQdiFs3kiy1xJ8qUivbxWrJGAJ437mWR4l&id=100023218066252. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Barkov, S. Har'kovskaya skripachka igraet v bomboubezishhe (video). *Ob'iektyv.TV*, 05 bereznia 2022, https://www.objectiv.tv/objectively/2022/03/05/harkovskaya-skripachka-igraet-v-bomboubezishhe-video/. Data perehliadu: 10 veresnia 2022. (In Russian)

Барков, С. Харьковская скрипачка играет в бомбоубежище (видео). *Об'єктив.TV*, 05 березня 2022, https://www.objectiv.tv/objectively/2022/03/05/harkovskaya-skripachka-igraet-v-bomboubezishhe-video/. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Barnosa, T. "Why Art Matters in Times of War". *Free to Create. Create to be Free*, 2020, freetocreate.art/why-art-matters-in-times-of-war. Accessed: 02 Sept. 2022.

Bilousenko, O. Vijnia siie smert', a bud'-iaka tvorchist' zarodzhue zhyttia. *detector.media*, 07 travnia 2022, detector.media/community/article/198975/2022-05-07-vijna-siie-smert-a-bud-yaka-tvorchist-zarodzhue-zhyttya. Data perehliadu: 10 veresnia 2022. (In Ukrainian)

Білоусенко, О. Війна сіє смерть, а будь-яка творчість зароджує життя. *detector.media*, 07 травня 2022, detector.media/community/article/198975/2022-05-07-vijna-siie-smert-a-bud-yaka-tvorchist-zarodzhue-zhyttya. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Bojenje Sarajevske ruže. *NI*, 6 Apr. 2016, ba.n1info.com/vijesti/a89796-bojenje-sarajevske-ruze. Accessed: 10 Sept. 2022.

Fedorokova, T. Kharkivsk'kyj komunal'nyk stvoriv herb mista z ulamkiv rosijs'kykh snariativ. *Suspil'ne Novyny*, 03 veresnia 2022, suspilne.media/277987-harkivskij-komunalnik-stvoriv-gerb-mista-z-ulamkiv-rosijskih-snarativ. Дата перегляду: 10 вересня 2022. (In Ukrainian)
Федоркова, Т. Харківський комунальний створив герб міста з уламків російських снарядів. *Суспільне Новини*, 03 вересня 2022, suspilne.media/277987-harkivskij-komunalnik-stvoriv-gerb-mista-z-ulamkiv-rosijskih-snarativ. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Halilovich, H., Fejzić, A. E. The Art of Remembering the Past: Reimagining the Stories and Images of the Places of Pain and (be)Longing. In: D. Drozdowski, & C. Birdsall (eds.), *Doing Memory Research: New Methods and Approaches*, Palgrave Macmillan, 2019, pp. 87-108. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-1411-7_5.

Herb Ukrainy ta Kharkova: zvariuval'nyk robyt' skulptury z ulamkiv snariativ. *24 Kanal*, 03 veresnia 2022, 24tv.ua/harkovi-zvaryvalnik-robit-skulpturi-ulamkiv-snaryadiv-gerb-ukrayini_n2150189. Дата перегляду: 10 вересня 2022. (In Ukrainian)

Герб України та Харкова: зварювальник робить скульптури з уламків снарядів. *24 Канал*, 03 вересня 2022, 24tv.ua/harkovi-zvaryvalnik-robit-skulpturi-ulamkiv-snaryadiv-gerb-ukrayini_n2150189. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Hodgson, J. Accessing Children's Historical Experiences through Their Art: Four Drawings of Aerial Warfare from the Spanish Civil War. *Rethinking History*, vol. 25, issue 2, 2021, pp. 145-165. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642529.2021.1928393>.

Hošić, I. Art and design in Sarajevo under the siege. *Program of KUMA International Summer School on Contemporary Art from Bosnia and Herzegovina*, KUMA International, 2019, p. 5.

Interv'iu 4: Misto iak sotsiokul'turnyj fenomen pid chas vjny: identychnosti, solidarnosti, mobilizatsiia. *YouTube*, zavantazhenno: CityFace Project & City and War Project, 22 veresnia 2022, www.youtube.com/watch?v=yShy7P7KkB4. Дата перегляду: 30 вересня 2022. (In Ukrainian)
Інтерв'ю 4: Місто як соціокультурний феномен під час війни: ідентичності, солідарності, мобілізація. *YouTube*, завантажено: CityFace Project & City and War Project, 22 вересня 2022, www.youtube.com/watch?v=yShy7P7KkB4. Дата перегляду: 30 вересня 2022.

Kalmanowitz, D., Lloyd, B. (eds.). *Art Therapy and Political Violence*. Routledge, 2005. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203308059>.

Kharkiv MeetDocs Eastern Ukrainian Film Festival. Mizhnarodnyj kinofestyval' dokumental'nykh ta khudozhnikh fil'miv, scho fokusuiet'sia na kul'turi, problemakh i povsiakdennomu zhytti skhidnykh oblastej nashoi krainy. *Kharkiv MeetDocs Eastern Ukrainian Film Festival*, <https://meetdocsfestival.com/>. Дата перегляду: 26 вересня 2022. (In Ukrainian)

Kharkiv MeetDocs Eastern Ukrainian Film Festival. Міжнародний кінофестиваль документальних та художніх фільмів, що фокусується на культурі, проблемах і повсякденному житті східних областей нашої країни. *Kharkiv MeetDocs Eastern Ukrainian Film Festival*, <https://meetdocsfestival.com/>. Дата перегляду: 26 вересня 2022.

Kharkiv Music Fest (a). 26 bereznia KharkivMusicFest planuvav vp'iate daruvaty meshkantsiam ta hostiam Kharkova nezabutnie sviato muzyky. *Facebook*, 25 bereznia 2022, www.facebook.com/kharkivmusicfest/posts/pfbid0JMWEQuqF3GM8cQWXFqmVrqNGvjZR8QeN9QvpZNyHGYkD2ASQyi5jcEtarEEw7UmRl. Дата perehliadu: 26 veresnia 2022. (In Ukrainian)

Kharkiv Music Fest (a). 26 bereznia KharkivMusicFest planuvav vp'iate daruvaty meshkantsiam ta gostyam Har'kova nezabutnie sviato muzyky. *Facebook*, 25 bereznia 2022, www.facebook.com/kharkivmusicfest/posts/pfbid0JMWEQuqF3GM8cQWXFqmVrqNGvjZR8QeN9QvpZNyHGYkD2ASQyi5jcEtarEEw7UmRl. Дата perehliadu: 26 veresnia 2022.

Kharkiv Music Fest (b). «Kovtok myru» — tak nazvala nash kontsert v. o. zastupnyka dyrektora perynatal'noho tsentru Natalia Kapusnyk. *Facebook*, 06 kvitnia 2022, www.facebook.com/watch/?v=4641139349324753. Дата perehliadu: 26 veresnia 2022. (In Ukrainian)

Kharkiv Music Fest (b). «Kovtok myru» — tak nazvala nash koncert v. o. zastupnyka dyrektora perynatal'noho tsentru Natalia Kapusnyk. *Facebook*, 06 kvitnia 2022, www.facebook.com/watch/?v=4641139349324753. Дата perehliadu: 26 veresnia 2022.

«Kharkiv syl'nishyj za smert'». Khudozhnyk Hamlet — pro obstrily mista i vlasni roboty». *YouTube*, zavantazheno: Ukrainian Witness, 02 veresnia 2022, www.youtube.com/watch?v=WH2D5fAq_p4. Дата perehliadu: 26 veresnia 2022. (In Ukrainian)

«Харків сильніший за смерть». Художник Гамлет — про обстріли міста і власні роботи». *YouTube*, завантажено: Ukrainian Witness, 02 вересня 2022, www.youtube.com/watch?v=WH2D5fAq_p4. Дата перегляду: 26 вересня 2022.

KhNATOB / SKhID OPERA. «Skhid Opera – mistu-heroiu Kharkovu». Den' 8. *Facebook*, 04 kvitnia 2022, www.facebook.com/watch/?v=272527491742667. Дата perehliadu: 10 veresnia 2022. (In Ukrainian)

ХНАТОБ / СХІД OPERA. «Схід Опера – місту-герою Харкову». День 8. *Facebook*, 04 квітня 2022, www.facebook.com/watch/?v=272527491742667. Дата перегляду: 26 вересня 2022.

Klumby, posvyashhennye teroborone i KORDu, poyavilis' v Har'kove. *REDPOST*, 13 chervnia 2022, redpost.com.ua/photo/1245091-klumbyi-posvyaschennyie-teroborone-i-kordu-poyavilis-v-harkove. Дата perehliadu: 10 veresnia 2022. (In Russian)

Клумбы, посвященные теробороне и КОРДу, появились в Харькове. *РЕДПОСТ*, 13 червня 2022, redpost.com.ua/photo/1245091-klumbyi-posvyaschennyie-teroborone-i-kordu-poyavilis-v-harkove. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Kobialka, D. Trench Art between Memory and Oblivion: A Report from Poland (and Syria). *Journal of Conflict Archaeology*, vol. 14, issue 1, 2019, pp. 4-24. DOI: <https://doi.org/10.1080/15740773.2019.1632034>.

Merenkova, V. «Oberezhno, dveri zachyniaut'sia. Nastupna stantsiia — Vijna». Yak dity razom zi studiieiu Aza Nizi Maza peretvoriuiut' kharkivs'ku pidzemku na mystets'kyj khab. *LYUK — kul'turne pidpillia*, 25 kvitnia 2022, lyuk.media/city/aza-nizi-maza/?fbclid=IwAR2LSDepV_zx FqtS3Hz8rQTFvmwpmELMQgKMLqrmwuEiUd6cK7aP8pVhZzE. Дата perehliadu: 10 veresnia 2022. (In Ukrainian)

Меренкова, В. «Обережно, двері зачиняються. Наступна станція — Війна». Як діти разом зі студією Aza Nizi Maza перетворюють харківську підземку на мистецький хаб. *ЛЮК — культурне піднілля*, 25 квітня 2022, lyuk.media/city/aza-nizi-maza/?fbclid=IwAR2LSDePv_zxQtS3Hz8rQTFvmwrpnELMQgKMLqrmwuEiUd6eK7aP8pVhZzE. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Mesto dejstviya — Bucha. V Har'kove projdut spektakli v podderzhku akterov v okkupacii. *Har'kov Tudej*, 30 chervnia 2022, 2day.kh.ua/ru/kultura/mesto-deystviya-bucha-v-kharkove-proydu-spektakli-v-podderzhku-akterov-v-okkupacii. Дата перегляду: 10 вересня 2022. (In Russian)

Место действия — Буча. В Харькове пройдут спектакли в поддержку актеров в оккупации. *Харьков Тудей*, 30 червня 2022, 2day.kh.ua/ru/kultura/mesto-deystviya-bucha-v-kharkove-proydu-spektakli-v-podderzhku-akterov-v-okkupacii. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

Miroshnikova, A. Navchaty ditej pid zemleiu: istoriia osvitianky-volonterky Oleny Dolhopol. *Osvitoriia*, osvitoria.media/experience/navchaty-ditej-pid-zemleiu-istoriya-osvityanky-volonterky-oleny-dolhopol. Дата перегляду: 01 жовтня 2022. (In Ukrainian)

Мірошнікова, А. Навчати дітей під землею: історія освітянки-волонтерки Олени Долгопол. *Освіторія*, osvitoria.media/experience/navchaty-ditej-pid-zemleiu-istoriya-osvityanky-volonterky-oleny-dolhopol. Дата перегляду: 01 жовтня 2022.

Padalko, H. Vkluchylas' na efir natsional'noho telemarafonu do Vadym Karpiak pro vidkryttia nashoi Vivat knyharni u Kharkovi. *Facebook*, 21 travnia 2022, www.facebook.com/halyna.padalko/posts/pfbid0TPc4oDiyoVcgzKp8hXRE85PFNUHJy9sQDQefYxJqsG36iDkDzqCJg9QukwTiL1zl. Дата перегляду: 10 вересня 2022. (In Ukrainian)

Padalko, H. Включилась на эфир национального телемарафона до Vadym Karpiak про відкриття нашої Vivat книгарні у Харкові. *Facebook*, 21 травня 2022, www.facebook.com/halyna.padalko/posts/pfbid0TPc4oDiyoVcgzKp8hXRE85PFNUHJy9sQDQefYxJqsG36iDkDzqCJg9QukwTiL1zl. Дата перегляду: 10 вересня 2022.

P'iatyj Kharkiv: kul'turna initsiatyva. 23–25 veresnia u Kharkovi vidbudet'sia Literaturnyj festyval' «P'iatyj Kharkiv». *Facebook*, 20 veresnia 2022, www.facebook.com/5kharkiv/posts/pfbid02Ju4psxyFRcLk1VGbshLF58YQszP11cwWuxsRmDDsRN2pVGBdzt9upbjjTjvZadZl. Дата перегляду: 30 вересня 2022. (In Ukrainian)

П'ятий Харків: культурна ініціатива. 23–25 вересня у Харкові відбудеться Літературний фестиваль «П'ятий Харків». *Facebook*, 20 вересня 2022, www.facebook.com/5kharkiv/posts/pfbid02Ju4psxyFRcLk1VGbshLF58YQszP11cwWuxsRmDDsRN2pVGBdzt9upbjjTjvZadZl. Дата перегляду: 30 вересня 2022.

Ponomarenko, I. Gamlet Zin'kovskij — stritart v Har'kove — Har'kov Manyashhij. *Har'kov Manyashhij — Lyubimyj gorod nas vsyo manit i manit*, moniacs.kh.ua/harkov-gamleta-zinkovskogo. Дата перегляду: 01 жовтня 2022. (In Russian)

Ропомаренко, І. Гамлет Зиньковський — стритарт в Харькове — Харьков Манящий. *Харьков Манящий — Любимый город нас всё манит и манит*, moniacs.kh.ua/harkov-gamleta-zinkovskogo. Дата перегляду: 01 жовтня 2022.

Rachkov, Ye. Coherence of Symbolic and Ritual Practices in Post-Soviet Cities. In: V. Kravchenko, S. Posokhov (eds.). *U poshukakh oblychchia mista: Praktyky samoreprezentatsii mist Ukrainy v industrial'nu ta postindustrial'nu dobu*, Kharkiv, 2021, с. 429-446. (In Ukrainian)

Рачков, Є. Когерентність символічних і ритуальних практик пострадянських міст. В: В. Кравченко, С. Посохов (ред.). *У пошуках обличчя міста. Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну dobu*, Харків, 2021, с. 429-446.

«Radyj robyty korysne dlia svoho mista», — kharkivs'kyj violonchelyst Denys Karachevtsev. *YouTube*, zavantazheno: Suspil'ne Kharkiv, 08 kvitnia 2022, www.youtube.com/watch?v=N6uKeG6QOAI. Data perehliadu: 01 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

«Радий робити корисне для свого міста», — харківський віолончеліст Денис Карачевцев. *YouTube*, завантажено: Суспільне Харків, 08 квітня 2022, www.youtube.com/watch?v=N6uKeG6QOAI. Дата перегляду: 01 жовтня 2022.

Riazantseva, A. Nich muzeiv-2022 ob'iednaie telemostom Kharkiv, Kyiv ta L'viv. *Suspil'ne Novyny*, 19 travnia 2022, suspilne.media/241332-nic-muzeiv-2022-obednaie-telemostom-harkiv-kiiv-ta-lviv. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

Рязанцева, А. Ніч музеїв-2022 об'єднає телемостом Харків, Київ та Львів. *Суспільне Новини*, 19 травня 2022, suspilne.media/241332-nic-muzeiv-2022-obednaie-telemostom-harkiv-kiiv-ta-lviv. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Rok-festyval' «Muzyka oporu» v universyteti. Karazins'kyj universytet. *Kharkivs'kyj natsional'nyj universytet imeni V. N. Karazina. Karazins'kyj universytet*, 17 travnia 2022, karazin.ua/news/rok-festyval-laquo-muzyka-oporu-raquo-v-universyteti. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

Рок-фестиваль «Музика опору» в університеті. Каразінський університет. *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Каразінський університет*, 17 травня 2022, karazin.ua/news/rok-festyval-laquo-muzyka-oporu-raquo-v-universyteti. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Saunders, N. J. Bodies of metal, shells of memory — “Trench Art”, and the great war re-cycled. *Journal of Material Culture*, vol. 5, issue 1, 2000, pp. 43-67. DOI: <https://doi.org/10.1177/135918350000500103>. (In English)

Solodovnik, M. Kharkivs'kyj teatr dlia ditej zihrav 8 bezplatnykh vystav za chas vtornhennia: koly nastupnyj vystup. *Suspil'ne Novyny*, 30 veresnia 2022, suspilne.media/287194-harkivskij-teatr-dla-ditej-zigrav-8-bezplatnih-vistav-za-cas-vtorgnenna-koli-nastupnij-vistup. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

Солодовнік, М. Харківський театр для дітей зіграв 8 безплатних вистав за час вторгнення: коли наступний виступ. *Суспільне Новини*, 30 вересня 2022, suspilne.media/287194-harkivskij-teatr-dla-ditej-zigrav-8-bezplatnih-vistav-za-cas-vtorgnenna-koli-nastupnij-vistup. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Solodovnik, M., Kryvko, R. U Budynku aktora u Kharkovi vidihraly pershu vystavu vid pochatku vtorhennia: prezentuvaly «CODE_ua». *Suspil'ne Novyny*, 26 veresnia 2022, https://suspilne.media/285807-u-budinku-aktora-u-harkovi-vidigrali-persu-vistavu-vid-pocatku-vtorgnenna-prezentuvali-codeua/?fbclid=IwAR0rZITMkDMcPHj4xQ0NuJ1QQb3DdKXwNvwrIC_jzmAzolsed3SiZSxkZfE. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

Солодовнік, М., Кривко, Р. У Будинку актора у Харкові відіграли першу виставу від початку вторгнення: презентували «CODE_ua». *Суспільне Новини*, 26 вересня 2022, https://suspilne.media/285807-u-budinku-aktora-u-harkovi-vidigrali-persu-vistavu-vid-pocatku-vtorgnenna-prezentuvali-codeua/?fbclid=IwAR0rZITMkDMcPHj4xQ0NuJ1QQb3DdKXwNvwrIC_jzmAzolsed3SiZSxkZfE. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

U Kharkovi prezentuvaly vystavu «Ya norm». *YouTube*, zavantazhenno: Suspil'ne Kharkiv, 2 lypnia 2022, www.youtube.com/watch?v=e-rkhPgr7rQ. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

У Харкові презентували виставу «Я норм». *YouTube*, завантажено: Суспільне Харків, 2 липня 2022, www.youtube.com/watch?v=e-rkhPgr7rQ. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

U Kharkovi vidkryly Muzej myru. *Kharkivs'ka mis'ka rada*, 1 veresnia 2022, <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-vidkrili-muzey-miru-51934.html>. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

У Харкові відкрили Музей миру. *Харківська міська рада*, 1 вересня 2022, <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-vidkrili-muzey-miru-51934.html>. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

U Kharkovi violonchelist Denys Karachevtsev hraie bilia zrujnovanykh vijs'kamy rf budivel'. *Ukrinform — aktual'ni novyny Ukrainy ta svitu*, 2 kvitnia 2022, www.ukrinform.ua/rubric-regions/3446648-u-harkovi-violoncelist-denis-karacevcev-grae-bila-zrujnovanih-vijskami-rf-budivel.html. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Ukrainian)

У Харкові віолончеліст Денис Карачевцев грає біля зруйнованих військами РФ будівель. *Укрінформ — актуальні новини України та світу*, 2 квітня 2022, www.ukrinform.ua/rubric-regions/3446648-u-harkovi-violoncelist-denis-karacevcev-grae-bila-zrujnovanih-vijskami-rf-budivel.html. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

V Har'kove sozdali klumbu, posvyashennuyu ukrainskim voynam (foto). *REDPOST*, 4 chervnia 2022, redpost.com.ua/photo/1244688-v-harkove-sozdali-klumbu-posvyaschennuyu-ukrainskim-voynam-foto. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Russian)

В Харькове создали клумбу, посвященную украинским воинам (фото). *РЕДПОСТ*, 4 червня 2022, redpost.com.ua/photo/1244688-v-harkove-sozdali-klumbu-posvyaschennuyu-ukrainskim-voynam-foto. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Vedran Smailovic. *The MY HERO Project*, myhero.com/vedrans. Accessed: 30 Sept. 2022.

Velickij, P. «Kontsert mizh vybukhamy» v Har'kove: kak e'to bylo (foto, video). *Ob'iektyv.TV*, 26 bereznia 2022, <https://www.objectiv.tv/objectively/2022/03/26/kontsert-mizh-vibuhami-v-harkove-kak-eto-bylo-foto-video/>. Data perehliadu: 10 zhovtnia 2022. (In Russian)

Велицкий, П. «Концерт між вибухами» в Харькове: как это было (фото, видео). *Об'єктив. ТУ*, 26 березня 2022, <https://www.objectiv.tv/objectively/2022/03/26/kontsert-mizh-vibuhami-v-harkove-kak-eto-bylo-foto-video/>. Дата перегляду: 10 жовтня 2022.

Olha Vovk

Candidate of Historical Sciences

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: o.i.vovk@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>

“WE WILL DISCUSS THE FUTURE AND DREAM TOGETHER”: CULTURAL AND ARTISTIC LIFE AND THE MUSEUMIFICATION OF URBAN SPACE IN WARTIME KHARKIV

The article describes the experience of Kharkiv artists (both professional and amateur) who continued to live and create in the front-line metropolis after February 24, 2022. Attention is also given to several events that physically took place entirely or in part outside Kharkiv, but were aimed at the presentation of the city, with their organizers and target audience directly connected with it. The article shows that the making of fine art went on in Kharkiv during this time, musical works were performed, and theatrical productions were premiered. Both individual artists and collectives launched creative initiatives, and art festivals were held. Artistic practices influenced the life of the metropolis and became one of the forms of recording the memory of war. The author points out that creative work under conditions of persisting military danger had a psychotherapeutic effect on the participants, helping them to get through traumatic situations and supporting morale. Artists reflected in their work events they witnessed firsthand, and also occasionally used material objects generated by the war (such as shell fragments) to create new artistic artifacts — examples of “trench art.” Importantly, creative acts took place in iconic and recognizable city locations — for instance, at subway stations or near damaged historical and architectural landmarks. The article investigates the role of cultural and artistic practices in the process of the museumification of the urban space of Kharkiv during the full-scale Russian aggression. It is shown that already in the first months of the war, artists began to reflect

on the fact that their creative practices will be included in future museum exhibits, as well as contribute to the emergence of new “sites of memory” in the urban space of Kharkiv.

Keywords: Kharkiv, culture, art, museification, war hostilities.

Текст надійшов до редакції 30.10.2022.

The text was received by the editors 30.10.2022.

Текст затверджено до друку 25.11.2022.

The text is recommended for printing 25.11.2022.